

Literatura in vojna (predgovor)

Igor Žunkovič

Evropska in svetovna književnost sta od samega začetka prežeti z vojno in bojevanjem. Gilgameš pokonča svetega bika boginje Ištar in Ahil si pokori Trojance ter pokonča Hektorja. Oba junaka najstarejših literarnih stvaritev, Gilgameš in Ahil, si prizadevata doseči nesmrtnost in oba ta želja vodi k ubijanju in vojni. A *Ep o Gilgamešu* in *Iliada* sredi orisa sveta, polnega junaške etike, ki zapoveduje doseganje nesmrtnosti prek premagovanja nasprotnika, izrišeta še prizora samorefleksije, v katerih presenetljivo podobno reflektirata smoter takšnega početja. Takole Utnapištim pravi nesmrtnost iščočemu Gilgamešu: »Speči in mrtvi, kako podobna sta si med seboj! / Mar ni v obeh obrazih upodobljena smrt? / Naj bo človek preprost, naj bo imenitnega rodu, [...] kadar se izpolni človeku njegova usoda / ter izpusti pri stražar pri vratih podzemlja / njegovo dušo na beli dan, / takrat se zbero anunaki, vzvišeni bogovi, na posvet [...] toda smrt – njen dan je vsem nepoznan!« (*Ep o Gilgamešu* 66) Podobno Ahil odgovarja Odiseju, ki ga prepričuje, naj se vrne nazaj v boj: »Delež enak je obema, zmuznetu in srčnemu borcu, / ista je častna odlika strašljivemu, ista junaku, / smrti ne uide lenuh, ne mož, ki veliko je storil.« (Homer 189)

Prav v isti meri kot vojna je v svetovni književnosti tematiziran dvom v njen smisel in dvom v smotrnost ubijanja. S tega gledišča je literatura o vojni pogosto obenem tudi protivojna literatura.

Literarna veda poskuša razumeti vojno v literaturi s pomočjo literarnozgodovinskih analiz, pripovednoteoretičnih analiz in kulturoloških interpretacij. V okviru prvih iščemo značilnosti literarnega vojnega diskurza in njegove zveze ter razlike z drugimi diskurzi o vojni, v okviru drugega značilnosti literarnih reprezentacij bojevanja in vojn, v okviru tretjega pa značilnosti kulturnega konteksta literarnih orisov vojne, na primer pomena travme v literaturi. A z vseh treh vidikov je najpomembnejša značilnost literature o vojni njena izkustvena dimenzija. Literarne obravnave vojne imajo svojo resnico, ki je niti zgodovinske knjige niti eseji in pričevanja ne morejo enakovredno doseči. Njihova resnica je resnica posameznika, ki doživlja vojno v kontekstu svojih osebnih okoliščin, obarvanih na najrazličnejše načine, na primer prek njegovega spola, socialne situacije, družinske in nacionalne perspektive, eksistencialne refleksije, doživljanja smrti in nesmrtnosti, a tudi smisla, upanja, nostalgije in ljubezni.

Literatura seveda lahko tematizira ekonomske, socialne ali idejne vzroke za vojne, prave cilje vojskujočih se strani in zgodovinske posledice vojn, vendar se zdi, da je pravo delovišče literature razkrivanje tega, kako se v teh zgodovinskih posledicah, ciljih in situacijah znajdejo posamezniki. V literaturi gre za več kot le dejstva: gre za opise pristne izkušnje posameznika ali slehernika, ki se bralcu zdi verjetna in prepričljiva. Prek branja spoznamo in doživimo vojno, kakor jo vidi drugi – spoznamo in doživljamo vojno slavo, a tudi trpljenje in nemoč, prijateljstvo in bratstvo, a tudi nestrpnost in sovrašтво.

Zato učinek vojne literature nikdar ni le estetski, ampak je tudi družbeni, moralni in psihološki. Pravzaprav v svojem prispevku o *Černobilski molitvi* Svetlane Aleksijevič ugotavljam, da je estetskost katalizator, ki omogoča in morda mestoma tudi sproža doživljanja bralcev, značilna posebej za literarna besedila, na primer vživljanje in identifikacijo. Spričo zgodovinskega trenutka, v katerem se nahajamo, se povsem jasno zavedamo, da so posebej v vojni literaturi v ospredju pogosto moralni in psihološki učinki branja. Na to vplivajo okoliščine, v katerih danes razpravljamo o literaturi in vojni. V Evropi ponovno živimo v času, ki določene avtorje propagira, druge prepoveduje, posamezna mnenja in poglede širi, druga cenzurira. Kot literarni teoretik, pa naj se sliši še tako kruto in brezobzirno, to popolnoma razumem, saj vem, kako literatura deluje; kot bralec pa vsakršno cenzuro in propagando popolnoma zavračam, ker omejujeta mojo svobodo in žalita mojo moralno razsodnost.

Ko smo se pred dobrim letom dni pripravljali na oblikovanje tematske številke revije *Primerjalna književnost* na temo literatura in vojna, si nismo predstavljali, da bo ob njenem izidu v enaki meri kot o vojni literaturi v evropskem kontekstu smiselno razpravljati tudi o literaturi v vojni. Prav tako so vse razprave nastale pred eskalacijo vojne v Ukrajini, čeprav se eden izmed prispevkov te tematike dotika posredno prek geografskih in zgodovinskih referenc, drugi pa jo naslavlja neposredno. Zato je morda na mestu tudi vprašanje, kakšno vlogo ima v vojni literarna veda – s pričujočo tematsko številko pravzaprav kažemo, da je v vojnem času branje literature izredno pomembno, obenem pa še, da je družbeno, psihološko in moralno pomembno tudi znanstveno razpravljanje o tej literaturi.

***

Tematski sklop »Literatura in vojna« tvori osem prispevkov štirih slovenskih in štirih tujih avtoric in avtorjev. Tematike člankov so razno-

like, in sicer od strategij poučevanja o vojni literaturi do tvorjenja zgodovinskega spomina na vojno. Raznolike so tudi uporabljene metode, značilne za metodološki pluralizem sodobne literarne vede – od hermenevtične prek imagološke do primerjalno-literarnozgodovinske.

Prispevek Vanese Matajč obravnava dve romanov, ki tematizirata obdobje druge svetovne vojne, in sicer *Ko golobice izginejo* finske avtorice Sofi Oksanen in *Nokturno za Primorsko* Alojza Rebule. Avtorica primerja tekstualne strategije soočanja s spominjanjem in zgodovino v relativno sodobnih romanih, pri čemer oboje vzporeja tudi s strategijami dostopa do preteklosti, ki jih razvije sodobno zgodovinopisje. Ugotavlja, da so v obeh romanih uporabljene strategije zelo podobne, in sicer tudi v kontekstualnem smislu, tako da v kolektivni spomin skupnosti vnašata nove, prej zamolčane teme.

Kristina Bojanović s pomočjo analize Levinasove filozofije drugosti in prek primerov iz vojnih romanov Elija Wiesela, Ericha Marie Remarqua in Davida Albaharija vojno razlaga kot odsotnost oz. suspenz moralnosti. Avtorica izpostavi pomen literature kot medija, ki izraža osebni vidik tega suspenza, to je po Levinasu prekinitve kontinuitete osebnosti. Toda konec vojne in konec morije kot prekinitve kontinuitete osebnosti pomeni tudi težavno in travmatično vračanje osebnosti, in sicer predvsem skozi spominjanje. V tem smislu proces spominjanja – tudi kulturnega spomina, o katerem piše Vanesa Matajč – razume kot odgovornost preživelega (Wiesel) ali odgovornost potomca (Albahari). V tej izkušnji Kristina Bojanović v skladu z Levinasovo izpeljavo etike vidi pot miru kot obstoj jaza z malo začetnico, brez sebičnosti in egoizma.

Katarzyna Jakubowska-Krawczyk in Marta Zambrzycka v članku »Home, Family, and War: Images of Home in the Ukrainian Novel About the War in Donbass« privzemata podobno metodološko izhodišče kot Matajč in deloma Smolej, saj njuna primerjava temelji na tematski in motivni analizi besedil. Avtorici obravnavata večje število sodobnih romanov o vojni v Donbasu, v središče pa postavljata dva romana, in sicer *The Boarding House* Serhiya Zhadana in *The Eastern Syndrome* Julie Iljukhe. V zvezi s tema romanoma avtorici zanima predvsem podoba doma, ki ga razumeta bodisi metaforično bodisi dobesedno kot kraj ali celo hišo. Avtorici poudarjata individualizirano perspektivo romanov, ki v nasprotju in kontrastu s širšimi zgodovinskimi, političnimi in družbenimi konteksti vojne izrisuje usodo posameznika. Podoba doma je torej sled gradnje identitete posameznika, njegovega odnosa do sebe in tudi do drugih, ki so prežeti s podobami vojne in zaznamovani s travmo, označeno skozi osamljenost, brezdomstvo, strah in nezaupanje.

Tradicionalno imagološko analizo treh slovenskih romanov o drugi svetovni vojni izvede Tone Smolej. Avtorja zanima doslej manj raziskana podoba Nemca oz. nemškega častnika v slovenski književnosti, in sicer v romanih *Bele so vse poti* Miška Kranjca, *Ukana* Toneta Svetina ter *In ljubezen tudi* Draga Jančarja. Vsak častnik, Kranjčev Wutte, Svetinov Wolf in Jančarjev Mischkolnig, je obravnavan primerjalno in celovito tako, da je med njimi razpoznati številne zanimive vzporednice, ki kažejo najbrž že na specifične značilnosti vojnega diskurza v literaturi. Vsi trije imajo na primer razmerja s slovenskimi dekleti, lahko imajo slovenske korenine ali pa so pripadniki nemške manjšine na Slovenskem, zaradi česar svoje delovno okolje med vojno dobro poznajo – poznajo pa seveda predvsem ljudi, njihova medsebojna razmerja, pripadnosti in strahove, kar znajo tudi izkoristiti v svoj prid. So intelektualci, ki se med vojno, kot ugotavlja Smolej, iz zastopnikov idealistične kulture pesnikov in mislecev prelevijo v pripadnike imperialistične kulture sodnikov in rabljev.

Milosav Gudović raziskuje Heideggerjevo razumevanje posameznih Hölderlinovih himn, in sicer zlasti himne *Spomin* in himne *Kot če na praznik*, iz katerega izpelje možnost preseganja vojne, ki je bila seveda kontekst Heideggerjevega raziskovanja Hölderlinove poezije. Heidegger je najbrž tudi na podlagi lastnega predvojnega simpatiziranja z nacizmom, predvsem pa potem na podlagi izkušnje totalne vojne s pomočjo Hölderlinove poezije – na primer prek njegove podobe krilate vojne – išče pot soočenja človeka s samim seboj, vojne s samim seboj, ki bi lahko pomenila zmago nad najnižjimi strastmi človeške duše. Takšna vojna ni stvar sovraštva, ampak spominjanja na enotnost in transcendo, ki je bila v totalni vojni izgubljena. Za celotno skupnost se to dogodi na praznik, ki je čas poustvarjanja izvornih vezi njenih pripadnikov med njimi samimi in obenem s transcendo.

Tudi Časlav Koprivica skozi fenomenološko obravnavo vojne esejistike Stanislava Krakova in Ernsta Jüngerja odpira problematiko samospraševanja v vojnem času. Ključni pojem avtorjevega razumevanje bojevanja kot ravnanja človeka je situacija ali bolje bojvniška situacija, ki jo razume v skladu s Heideggerjevo filozofijo prisvojitve, to je kot situacijo, v kateri se človek ne le znajde, ampak iz katere potem tudi živi in deluje. Izjemnost bojvniške situacije predstavi prek pričevanj dveh avtorjev, ki sta tovrstno situacijo doživela v jarkih prve svetovne vojne. Njun uvid, utemeljen na izkušnji vojaških rovov prve svetovne vojne, je pravzaprav pretresljiv, saj kaže, kot meni Koprivica, kako sovražnik eksistira šele, ko je ubit.

Zadnja prispevka tematske številke »Literatura in vojna« posegata h kognitivnim in pedagoškim teoretičnim razumevanjem književnosti, da pojasnita posebne praktične vidike rabe in učinkovanja književnosti o vojni. Igor Žunkovič se v članku »Vojna v literaturi: doživljanje vojne pri literarnem branju« ukvarja z vprašanjem, kako se branje literarnih besedil o vojni razlikuje od neliterarnih zgodovinsopisnih ali esejističnih besedil na isto temo. Na podlagi aktualnih nevrokognitivnih spoznanj o načinu branja literarnih besedil na primeru pričevanjske proze Svetlane Aleksijevič ugotavlja, da polnost literarnega branja izhaja predvsem iz strateških narativnih značilnosti literarnih besedil, medtem ko estetskost služi kot katalizator specifičnih učinkov literarnega branja, na primer vživljanja in identifikacije.

Anja Mrak v članku »Kako poučevati nepredstavljivo: vojni roman Slavenke Drakulić Kot da me ni pri pouku književnosti« pretresa ustreznost načinov, na katere se aktualno srednješolsko berilo *Branja 3* sooči z didaktičnimi zagatami ob predstavitvi grozljivosti vojne mladim odraslim. Ob analizi odlomkov iz berila in spremljajočega didaktičnega instrumentarija se avtorica usmeri k raziskavi širših etičnih in pedagoških implikacij literarnih branj o ubojih, spolnih zlorabah, stigmatizaciji in odgovornosti za zločine. Ugotavlja, da uspešne strategije ne zanemarjajo konteksta, so jezikovno občutljive in ne posplošujejo krivde. Mrak literaturo razume kot eminentni prostor odpiranja teh zahtevnih etičnih in družbenih vprašanj, ki pa zahtevajo izdelane didaktične strategije, upoštevajoč kontekst branja (družbeno politična razlaga) in bralca (morebitne osebne izkušnje, osebnotne značilnosti itn.).

LITERATURA

- Ep o Gilgamešu*. Prev. Mirko Avsenak. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.
Homer. Iliada. Prev. Anton Sovre. Ljubljana: DZS, 1965.